

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΔΙΓΔΟΠΟΥΛΟΣ

(1894—1920)

ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ ΠΑΝΝΗΝΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΘΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΥ

Τὸ θυμᾶμα ἔκεινο τὸ ἀποσήμερο, ἡταν μῆνας Γενάρης τοῦ 1921, που δ τότε Γραμματέας τοῦ Σοσιαλεργατικοῦ (Κομμουνιστικοῦ) Κόμματος Ν. Δημητράτος κάλεσε τὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ γιὰ κάποιο σπουδαῖο ζήτημα.

Εἶχαμε μαζευτεῖ δῆλοι στὰ πρῶτα γραφεῖα τοῦ Κόμματος, στὴν δδὸς Εύριπίδου 14 καὶ στὸ ἀπομέσα δωμάτιο. Ὁ Δημητράτος χλωμιασμένος μᾶς ἀνάγγελνε πῶς δ Δημοσθένης Λιγδόπουλος ποὺ τὸν εἶχαμε στείλει κρυφὰ ἀπὸ μῆνες στὴ Σοβιετικὴ Ρωσία, δὲ θὰ ξαναγύριζε πιά, γιατί, σύμφωνα μὲ μιὰ ἐμπιστευτικὴ εἰδηση ποὺ εἶχε, Τουρκολαζοὶ πειρατὲς τὸν ἔσφαξαν στὶς 27 τοῦ Ὀχτώβρη (ν.η.) στὴ Μαύρη Θάλασσα, δταν γύριζε ἀπὸ τὴ Σοβιετικὴ Ἔνωση.

Ἐτσι ἔξηγήθηκαν κάτι ἀδριστες ὑποψίες ποὺ εἶχαμε. Κι' ἀλήθεια, λέγαμε καὶ ρωτούσαμε πολλὲς φορές: γιατί ἀργησε δ Λιγδόπουλος; Μήπως ἔπαθε τίποτα! Μήπως τὸν ἔπιασαν στὴν Τουρκία ἢ στὴ Βουλγαρία; Ποιός μποροῦσε νὰ φανταστεῖ ἔνα τέτοιο τραγικὸ τέλος!

Στὴν ἀρχὴ σὰ νὰ δυσπιστούσαμε, δὲ θέλαμε νὰ τὸ πιστέψουμε. «Μὰ νὰ είναι ἀλήθεια, νὰ είναι σωστές, ἔξαριθμένες οἱ πληροφορίες;» ρωτήσαμε τὸ γραμματέα. Δυστυχῶς ἡταν σωστές. Μᾶς διάβασε τὴν ἐμπιστευτικὴ ἔκθεση ποὺ εἶχε στὰ χέρια του κι' ἔτσι δὲ χωροῦσε πιὰ καμμιὰ ἀμφιβολία.

Ὁ Λιγδόπουλος εἶχε πάει μὲ ἐμπιστευτικὴ ἀποστολὴ στὴ Σοβιετικὴ Ρωσία. Καὶ παρ' δῆλες τὶς δυσκολίες, τὶς ἀφάνταστες δυσκολίες, γιατὶ ἔφευγε κρυφὰ ἀπ' τὴν Ἑλλάδα καὶ περνοῦσε ἀπὸ ξένες χῶρες μὲ ψεύτικα ὀνόματα, τὰ κατάφερε νὰ φτάσει στὴν προλεταριακὴ μας πατρίδα καὶ νὰ ἔχτελέσει τὴν ἐντολὴ ποὺ εἶχε ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπή. «Οταν γύριζε ἔφερνε μαζί του, οὐτερα ἀπὸ ἀπόφαση τοῦ Γραφείου τῆς Τρίτης Διεθνοῦς, καὶ τὸν Ἀλεξάκη, ἔνα ρωμιὸ μπολσεβῖκο μὲ ἀξιόλογη δράση στὸν καιρὸ τῆς Ὀχτωβριανῆς Ἐπανάστασης, γιὰ νὰ γίνει δ ὁ γ α ν ω τ ἡ σ τοῦ Κόμματος, μὰ δπως εἴπαμε οἱ Τουρκολαζοὶ στὴ Μαύρη Θάλασσα τοὺς ἔσφαξαν καὶ τοὺς δυὸ γιὰ νὰ τοὺς ληστέψουν.

Ο χαμός τοῦ Λιγδόπουλου εἶχε μεγάλη ἀπήχηση μέσα στὸ Κόμμα. Ἡταν ἔνας τίμιος ἀγωνιστής, δχι βέβαια μὲ πλατειὰ μόρφωση, μὰ μὲ βαθειὰ

πίστη στὸν ἀγῶνα καὶ στὴν Ἐπανάσταση. Δὲν ξέρουμε ποιά θὰ ἦταν ἡ κατοπινή του ἔξελιξη, γιατὶ ἦταν πολὺ συνδεδεμένος μὲ τὸ Ν. Δημητρᾶτο, Μιχάλη Σιδέρη, Γ. Δούμα καὶ Σπῦρο Κομιώτη, μὰ γιὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνη κρατοῦσε ψηλὰ τὴν ἴδεολογικὴ σημαία τοῦ κινήματος.

Πρὸς ἄπο τὸ ἴδρυτικὸ Συνέδριο τοῦ Κόμματος (Νοέμβρης 1918) κι' ὑστερα ἀπ' αὐτὸ διεύθυνε τὸν «Ἐργατικὸν Ἀγώνα» τὸ ἐπίσημο δργανὸ τοῦ Κόμματος. Θυμᾶμαι πῶς βασανίζονταν ὕρες δλόκληρες νὰ ῥεῖ μιὰ πετυχημένη φράση ἢ ἔκφραση γιὰ ν' ἀπαντήσει πότε στὸ Γιαννιὸ καὶ πότε στὸν «Ἐλεύθερο Τύπο» τοῦ Καθαρά, ποὺ τὴν ἐποχὴν ἐκείνη ἔπαιξε τὸν ἀντιδραστικὸ ρόλο τῆς σημερινῆς «Ἐστίας». Ἀφωσιωμένος δλότελα στὶς δουλειὲς τοῦ Κόμματος δὲ σήκωνε κεφάλι καὶ ἦταν πάντα πρόθυμος γιὰ τὴν πιὸ ἐπικίνδυνη ἀποστολή. Πήγε στὴ Σόφια (1920) καὶ πήρε μέρος στὸ ἴδρυτικὸ Συνέδριο τῆς Βαλκανικῆς Κομμουνιστικῆς Ὀμοσπονδίας, σὰν ἀντιπρόσωπος τοῦ Κ.Κ.Ε.

Πιὸ ὕστερα πήγε μὲ εἰδικὴ ἀποστολὴ στὴν Αὐστρία καὶ στὴν Ἰταλία. «Ἄν καὶ δὲν ἔξερε ξένες γλῶσσες καὶ τὰ κουτσοκατάφερνε στὰ γαλλικά, ἔβγαλε πέρα τὶς δουλειὲς ποὺ τοῦ ἐμπιστεύονταν τὸ Κόμμα. Ἡ αὐτοθυσία του, τὸ ἔανατονίζουμε, δὲν εἶχε δρια, γιατὶ στὶς ἀποστολὲς αὐτὲς ταξιδεύοντας παράνομα, κάθε ὕρα καὶ στιγμή, ἀντίκρυς ὅχι μόνο τὶς στερήσεις καὶ τὶς κακουχίες μὰ καὶ τὸ θάνατο, πού, ἵσαμε τὸ τέλος, δὲν τὸν ἀπόφυγε. Στὴν πάλη ἀνάμεσα στὶς διάφορες δμάδες ποὺ ἀποτελοῦσαν, σὰν μωσαϊκό, τὸν πρῶτο πυρῆνα τοῦ Κόμματος, πάντα κράτησε τὴν σωστὴ στάση. Βρίσκονταν στὴν ἀριστερά. Μὰ καὶ μὲ τὸ λόγο — μέσα στὸ τμῆμα Ἀθηνῶν — καὶ δημοσιογραφώντας ἀντιπολιτεύονταν χωρὶς συμβιβασμοὺς τὴν ἔξτρεμιστικὴ καὶ τυχοδιωχτικὴ ὄκρα ἀριστερὰ ποὺ τὴν ἐκπροσωποῦσε θεωρητικὰ δ Εὐάγ. Παπαναστασίου καὶ πού, σιγὰ - σιγά, ἀπὸ τὸ 1925 κι' ὕστερα, ἀνδρώθηκε τόσο πολὺ ὕστε μὲ τοὺς διαφόρους Χαῖτάδες ἐπικεφαλῆς (τσιράκια τοῦ Εὐάγ. Παπαναστασίου) νὰ πιάσει τὰ ἀνώτατα καὶ ἐμπιστευτικὰ πόστα τοῦ Κόμματος. Στὰ λόγια καὶ τὰ ἔργα του ἦταν θετικός, μυαλωμένος, τετραγωνικός. Δὲν ἄφινε τὸν ἐνθουσιασμό του νὰ τὸν συνεπαίρνει ὕστε νὰ προτρέχει τῆς πραγματικότητας, οὔτε τὴ φαντασία του νὰ ἀντικαθιστᾶ τὴ λογικὴ σκέψη καὶ τὸ μετρημένο καὶ μελετημένον ὑπολογισμό. Γι' αὐτὸ δόσο μισοῦσε τὸ Γιαννιὸ ποὺ ἔκανε τότε ἀνταντικὸ σοσιαλισμό, ἄλλο τόσο χτυποῦσε τὸν Ε. Παπαναστασίου γιὰ τοὺς ἔξωφρενικοὺς ἔξτρεμισμούς του καὶ τὸν Ἰ. Πετσόπουλο γιὰ τὸ δημοκοπικὸ — δπως ἔλεγε— κωνσταντινοκομμουνισμό του. Αἰσθάνονταν μιὰ ἔχθροπάθεια, κι' εἶχε ἔνα μῆσος κατὰ τοῦ «Ριζοσπάστη» τοῦ Πετσόπουλου. Μὲ κανένα τρόπο δὲν παραδέχονται τὸν τότε «Ριζοσπάστη» σὰν μιὰ ἐφημερίδα κομμουνιστικὴ μὲ συνέπεια καὶ ἀρχές.

«Ο Λιγδόπουλος ἔγινε σοσιαλιστὴς στὰ 1916, ἐποχὴ ποὺ ἦταν φοιτητής τῶν μαθηματικῶν. Ο πατέρας του ἦταν ἔνας βιοπαλαιστὴς καὶ ἀπὸ τὴν ἀπο-

ψη αυτή ή κοινωνική του προέλευσης ήταν μικροαστική. Είναι ένας άπό τους ιδρυτές της Σοσιαλιστικής Νεολαίας 'Αθηνῶν. Στήν έποχή αυτή έπειδη ή Σ. Ν. ξέγαλε σε νέα μετάφραση τὴν μπροσσοῦρα τοῦ Κροπότκιν: "Ε κ κ λ η σ η π ρ δ ο σ τ ο ς η Ν έ ο υ σ, τὸ βενιζελικὸ στρατοδικεῖο τόνε κατεδίκασε σὲ 4 χρόνια φυλακὴ μαζὶ μὲ ἄλλους πέντε νεολαίους. Ἡ ἀπολογία του μπροστὰ στὸ στρατοδικεῖο ήταν μιὰ θαρραλέα διακήρυξη τῶν ἀρχῶν του. Σὰν ἐπίλογο εἶτε στὸν πρόεδρο Φατσέα: «Δὲν ἔνδιαφέρομαι γιὰ τὴν καταδίκη μου, ἀλλὰ βεβαιωθεῖτε, κύριε Πρόεδρε, διτὶ ή καταδίκη μου θὰ χρησιμεύσει γιὰ καθρέπτης μὲ τὸν δποῖον δόκοσμος θὰ γνωρίσει τὸν πολιτισμὸ τῆς Ἑλλάδος». Ἀκόμα δὲν ἤξερε τί εἶναι μαρξισμὸς καὶ παρ' ὅλη τὴν παλληκαρίσια στάση του δὲν ξεχώρισε στὴν ἀπολογία του τὶς ταξικὲς ἀντιθέσεις καὶ τὴ βαθύτερη σημασία τῆς καταδίκης του. Ἰσαμε τὰ 1918 ἔμεινε φυλακισμένος, καὶ τὸν περισσότερο καιρὸ στὶς φυλακὲς τῆς Ρεθύμνου Κρήτης. Μέσα στὴ φυλακὴ εἶχε πέσει μὲ τὰ μοῦτρα στὸ διάβασμα τῆς σοσιαλιστικῆς φιλολογίας. Ὁταν βγῆκε ἀπὸ τὴ φυλακή, ή Ρούσικη Ἐπανάσταση τὸν εἶχε καταχτήσει. Στὸ ίδρυτικὸ συνέδριο τοῦ Κόμματος κράτησε μιὰ στάση σωστὴ — ήταν δ ἐκπρόσωπος τῆς ἀριστερῆς πτέρυγας. Ὁ Γιαννιὸς εἰρωνικὰ ἔδωσε στὴν 'Ομάδα Λιγδόπουλου τὸ ὄνομα μ α ἔ i μ α λ i σ τ ἔ s. Ἔτσι στὰ χρόνια ἔκεινα δ διεθνῆς — καὶ δ ἐλληνικὸς — τύπος ἔλεγε τοὺς ρώσους μπολσεβίκους. Τὰ πράγματα ἀπέδειξαν πῶς δ τίτλος αὐτὸς ήταν καὶ εἶναι τίτλος τιμῆς. Καὶ δ Λιγδόπουλος ίσαμε τὸ χαμό του ἐπάξια τὸν ἔφερε.

(Περιοδικὸ «Νέα Ἐπιθεώρηση», 1933—1934)

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΚΛΗΡΟΣ - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ

(1878—1920)

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ
ΙΟΑΝΝΙΝΑ ΛΟΣΦΙΑΣ ΠΕΤΣΙΟΥ

Μελετώντας κανένας τὴν ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ μας κινήματος, στὴν προκομιουνιστική του περίοδο, θὰ σταματήσει, σ' ἓνα βιβλιαράκι ποὺ σήμερα δὲν ἔχει πιὰ ἀξία καὶ ποὺ πρὸς ἀπὸ εἰκοσιένα χρόνια ἦταν πολὺ ἀξιόλογο καὶ σημαντικό, «Οσο κι' ἀν σήμερα μερικοὶ ἀπὸ μᾶς καμώνονται πῶς τὰ ἔρδουν δῆλα ἡ πάλι φθέγγονται πῶς τὸ «παρελθόν» εἶναι ἄξιο γιὰ τὰ σκουπίδια τῆς ἱστορίας, τὸ παρελθόν αὐτὸ καὶ μᾶς διδάσκει πολλὰ κι' ἀκόμα εἶναι ἡ σκιὰ τοῦ σήμερινοῦ μας κινήματος. Θέλουμε δὲ θέλουμε πρέπει νὰ μελετήσουμε τὰ περασμένα. Θ' ἀρχίσουμε ἀπὸ τὸ Δρακούλη, θὰ περάσουμε ὑστερα στὸ Χαϊρέτη, Καλλέργη, Ρηγόπουλο, Ἀντύπα κλπ. καὶ θὰ σταματήσουμε στὸ Γεώργιο Σκληρό. Ἀπὸ τὰ 1893 ποὺ βγῆκε τὸ «Ἐγχειρίδιον τοῦ Ἐργάτου» τοῦ Π. Δρακούλη ὥστε 1907 ποὺ κυκλοφόρησε τὸ «Κοινωνικόν μας Ζήτημα» τοῦ Γ. Σκληροῦ εἶναι μιὰ δλόχληρη ἐποχή⁽¹⁾. Ο Δρακούλης ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸν ἀγγλικὸν φαβιανισμὸν φέρνει τὰ καινὰ δαιμονία τοῦ σοσιαλισμοῦ στὴν Ἑλλάδα. Τὸ κήρυγμά του — ὅσχετα ἀπὸ τὶς χριστιανοσοσιαλιστικὲς σκουριὲς ποὺ ἔχει — ἀρχίζει σὲ μιὰ ἐποχὴ δλότελα μεταβατικὴ γιὰ τὴν νεοελληνικὴν πολιτικονομικὴν ἱστορία. Ἡ ἀστικὴ μας τάξη ἔχει κάνει πιὰ προόδους. Ο Τρικούπης ἀγκαλιάζει δῆλα τὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του ποὺ γεννήθηκαν ἀπὸ τὸ δυνάμωμα τοῦ ἐλληνικοῦ ἀστισμοῦ στὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικό. Βλέπει μακρυά. Ἐδῶ κι' ἔκει ἀρχίζουν νὰ καπνίζουν μερικὲς καμινάδες. Εἶναι τὰ χελιδόνια τῆς ἐλληνικῆς βιομηχανίας. Σύγχρονα τὸ ἐμπόριο καὶ ἡ ναυτιλία προοδεύουν. Αρχίζει ἡ καπιταλιστικὴ ἐλληνικὴ περίοδος. Ως τὰ 1900 — παρ' δῆλο τὸν πόλεμο τοῦ 97 — εἶχαν γίνει πολλὰ «ἄλματα». Κι' ὑστερα μάλιστα ἀπὸ τὸ 1900 περισσότερα. Ἡ ὁργανικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ἐλληνικοῦ καπιταλισμοῦ δυναμώνει, πάντα δμως μὲ βῆμα ἀργητὸν γιατὶ τὸ ἐλληνικὸν κεφάλαιο δὲν εἶναι συγκεντρωμένο μέσα στὰ σύνορα τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου. Βρίσκεται στὴν Αἴγυπτο, στὴ Γαλλία, Νότιο Ρωσία, Τουρκία. Τοτερα λείπουν καὶ οἱ πρῶτες ὕλες γιὰ ν' ἀναπτυχθεῖ μιὰ βιώσιμη βιομηχανία. Γι' αὐτὸ τὸ περισσότερο ἐλληνικὸν κεφάλαιο ρίχνεται στὶς ἐφοπλιστικὲς ἐπιχειρήσεις. Ωστόσο δμως, δπως εἴπαμε, δ ἐλληνικὸς καπιταλισμὸς ἀναπτύσσεται ὁργανικὰ μὲ κέντρο πιὰ τὸν Πειραιᾶ. Στὴν ἐποχὴ αὐτὴ ποὺ ἡ ἐλληνικὴ ἀστικὴ τάξη μπαίνει πιὰ στὴν καθαυτὸν καπιταλιστικὴ της ἔξελιξη, δ Γ. Σκληρός⁽²⁾ ἀπὸ τὴν Γερμανία μὲ τὸ βιβλιαράκι του «Τὸ Κοινωνικὸν μας

Ζήτημα» στέλνει για τὸ ίστορικὸ μουσεῖο τὸ δρακουλισμὸ καὶ ἔξετάζει μὲ τὸ φῶς τοῦ μαρξισμοῦ τὴν κοινωνικοπολιτικὴν κατάσταση τῆς Ἑλλάδας μὲ δῆλα της τὰ παρεπόμενα προβλήματα. Μποροῦμε νὰ ποῦμε πώς ἡ μελέτη αὐτὴ τοῦ Σκληροῦ σημειώνει —στὸ θεωρητικὸ ἐπίπεδο πάντα— ἕνα σταθμό. Ὡς τὴν ἐποχὴν ἐκείνη τὸ ἐργατικὸ κίνημα καὶ ὁ σοσιαλισμὸς εἶχαν γιὰ μοναδικὴν θεωρητικὴν πηγὴν τὸ Δρακούλη. Γι' αὐτὸν ὁ ἐπιστημονικὸς σοσιαλισμὸς —ἄντιος ἔξαιρέσουμε δυὸς ἀρνητικὲς κριτικὲς τοῦ N. Καζάζη καὶ I. Εὐταξία ποὺ δημοσιεύτηκαν σὲ ἀστικὰ περιοδικὰ στὴν περίοδο 1875 - 1880 — ἦταν ἄγνωστος ὃς θεωρία μέσα στὰ προχωρημένα στοιχεῖα τῆς ἐργατικῆς τάξης⁽³⁾. Ἡ «σοσιαλιστικὴ» προπαγάνδα γινότανε ἐν δύναμι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ στὴν περίοδο 1900—1910 τοῦ Τολστοῦ κι' δχι τοῦ Μάρξ καὶ Ἐγγελς. Ὁ Σκληρός, αὐτὴ εἶναι ἡ ἀξία του, βάλλει τελεία καὶ παῦλα στὴ δρακουλικὴ χριστιανοσοσιαλιστικὴ φλυαρία καὶ (θεωρητικὰ πάντα κι' δχι μὲ πολιτικὴ δράση) μιλάει γιὰ δργάνωση τῆς ἐργατικῆς τάξης πολιτικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ μὲ ἀφετηρία καὶ βάση τὴν πάλη τῶν τάξεων. Ὁ Σκληρός, ἄν καὶ ζεῖ στὴ Γερμανία, νοιώθει τὸ ωδὸν τῆς ἑλληνικῆς πλουτοκρατίας. Γι' αὐτὸν τὰ κακῶς κείμενα ἔχουν βαθύτερες αἰτίες. Εἶναι τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα. Γιὰ νὰ προοδέψει τὸ ρωμέïκο «θέλει» ν' ἀρχίσει ἔντονη πάλη τῶν τάξεων. Γι' αὐτὸν μιλάει, ἀγνοώντας δλότελα τὸ ἑλληνικὸ περιβάλλον, ἀκαδημαϊκά, σὰν προφέσσορας, γιὰ λογαριασμὸ δῆλης τῆς κοινωνίας. Δὲ δίνει τὴ σωστὴ ἔννοια στοὺς ταξικοὺς ἀνταγωνισμούς, μὰ πέφτει στὴν οὐτοπία νὰ πιστεύει πώς ἔκει ποὺ ὑπάρχει ταξικὸς ἀγώνας, ὑπάρχει καὶ πρόδοση. Δηλαδὴ δίνει μιὰ καθολικὴ, εὐρύτερη, πλατειὰ ἔννοια στὸν δρό «πρόδοση». Θέλει τὴν πάλη τῶν τάξεων δχι μὲ τὴν ἔννοια τῆς μάχης, γιὰ τὴν τελικὴν νίκην τῆς ἐργατικῆς τάξης καὶ τὸ πάρσιμο ἀπ' αὐτὴν τῆς πολιτικῆς ἔξουσίας, μὰ γιὰ τὴν «πρόδοση» δῆλης τῆς κοινωνίας. Ὡστόσο δύμως προτρέπει τὴν δργάνωση τὴν ἐπαγγελματικὴν καὶ πολιτικὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐργατικῆς τάξης. Ὅσο κι' ἄν πέφτει ἔξω σὲ πολλὲς προβλέψεις του καὶ στὴν προοπτικὴ του, ἀν γυρίσουμε εἴκοσι χρόνια πίσω, θὰ δοῦμε πώς γιὰ τότες τὸ βιβλιαράκι τοῦ Σκληροῦ ἦταν καλὸς ἄγγελος γιὰ τὸ σχηματιζόμενο ἑλληνικὸ προλεταριάτο.

Ἡ ἐποχὴ του δύμως δὲν εἶναι ἀκόμα ὅριμη. Οἱ ἀντικειμενικοὶ καὶ ὑποκειμενικοὶ δροὶ δὲν συντρέχουν γιὰ νὰ ἀκουσθεῖ τὸ κήρυγμα καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Σκληροῦ μέσα στὰ πλατειὰ στρώματα τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἀκόμα ὑπάρχουν φεουδαρχικὰ σκουπίδια μέσα στὸ ἐπαγγελματικὸ κίνημα τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἡ συντεχνιακὴ δργάνωση κυριαρχεῖ. Γι' αὐτὸν ὁ Σκληρός στέκεται ἔνας πρόδρομος. Δὲ διαβάζεται. Ἐξ ἄλλου φταίει κι' δ ἴδιος. Δὲ γράφει γιὰ τὴ μάζα, μὰ γιὰ τοὺς ἀστοὺς διανοούμενους. Ἡ δργανωμένη ἐργατικὴ τάξη δὲν τὸν προσέχει. Ὁ Δρακούλης πολιτικὰ μεσουρανοῦσε ἀκόμα. Κι' ἔνα ἄλλο ἀστέρι ἀρχίζει τότες νὰ λάμπει στὸ ἑλληνικὸ ἐργατικὸ στερέωμα. Ὁ Σπύρος Θεοδωρόπουλος, ποὺ γιὰ κάμποσα χρόνια μὲ τὶς ἀρλούμπτες του

καὶ τὶς κατεργαριές του «ἐκμεταλλεύτηκε» ἀπὸ κάθε μεριὰ τὸ ἐργατικὸ κίνημα. Μόνο δὲ Ν. Γιαννιδές ἀπὸ τοὺς Ἑλλαδικοὺς σοσιαλιστὲς προσέχει τὸ Σκληρό, τὸν διαβάζει, χωρὶς βέβαια καὶ νὰ τὸν πολυκαταλαβαίνει, καὶ τόνε θαυμάζει. 'Επίσης κι' δὲ 'Αλεξ. Δελμοῦζος σπουδάζοντας παιδαγωγικὴ στὴ Γερμανία ἐπηρεάζεται τόσο ἀπὸ τὸ σοσιαλδημοκρατικὸ κίνημα τῆς Γερμανίας δοσο κι' ἀπὸ τὶς θεωρίες τοῦ Σκληροῦ ἐπάνω στὰ Ἑλληνικὰ προβλήματα. 'Ο Δελμοῦζος γίνεται ἔτσι — μὲ μόνο ἐφόδιο τὸ Σκληρὸ — «σοσιαλιστὴς» κι' ἔρχεται στὴν 'Ἑλλάδα μὲ σοσιαλιστικὲς πεποιθήσεις γιὰ νὰ τὶς πετάξει στὸ καλάθι τῶν ἀχρήστων δταν πιὰ εἶδε κι' ἀπ' εἶδε πῶς μὲ τὸ σοσιαλισμὸ — ἔστω καὶ μὲ τὸν ἴδιορρυθμὸ δελμοῦζικὸ σοσιαλισμὸ — δὲ μπορεῖ κανένας νὰ κάνει καρδιέρα. 'Οταν δημοσίες δὲ Δελμοῦζος περνοῦσε ἀκόμα τὸ μῆνα τοῦ μέλιτος μὲ τὸ σοσιαλισμὸ — πάντα ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἐπίδραση τοῦ Σκληροῦ — θυμώνει καὶ ἐλεεινολογεῖ τοὺς διανοούμενους Ἑλληνες ποὺ δὲν προσέχουν τὸ Σκληρό. 'Η διαμαρτυρία τοῦ Δελμοῦζου σὰ νὰ ποῦμε ἔπιασε. 'Ο Ραμᾶς (Μάρκος Τσιριψώκος) ἀξιωματικὸς τότε στὸ Πολεμ. Ναυτικὸ ἄρχιτερος μιὰ πολεμικὴ ἐνάντια στὶς θεωρίες τοῦ Σκληροῦ («Νουμᾶς» ΣΤ. 1909). Τὸ ἕδιο καὶ δὲ 'Ιδας (Ι. Δραγούμης). 'Ο Ραμᾶς μὴ σκαμπάζοντας γρῖ ἀπὸ τὸν ἐπιστημονικὸ σοσιαλισμὸ κι' ἔχοντας γιὰ ἐφόδια μόνο ἐφημεριδογραφικὲς πληροφορίες, προσπαθεῖ ν' ἀναιρέσει ἀπὸ φιλοσοφικὴ ἀποψη τὸ σοσιαλισμό! 'Ο 'Ιδας πάλι, μὲ τὸ σωβινιστικό του λυρισμό, ἀποκρούει κάθε ἰδέα ταξικοῦ ἀγῶνα καὶ μιλάει μόνο γιὰ τὰ Ἱδανικὰ τοῦ 'Ἐθνους καὶ τή... Μακεδονία⁽⁴⁾. Τέτοια ἦταν ἡ ἐποχὴ ἐκείνη. 'Ο Καζάζης καὶ δὲ Ι. Εὐταξίας ἀπὸ πολὺ πιὸ πρὸν τρόμαξαν μπρὸς στὸ φάσμα τοῦ κοινωνισμοῦ (ἔτσι ἀττικιστὶ ἔλεγαν τότε τὸ σοσιαλισμὸ) τῆς Εὐρώπης καὶ προειδοποίησαν τοὺς κρατοῦντες νὰ πάρουν τὰ μέτρα τους γιὰ νὰ μὴν ἔρθει καὶ στὴν 'Ἑλλάδα «δὲ κακοποιὸς αὐτὸς δαίμονας τῶν κοινωνιῶν». Στὴν ἐποχὴ δημοσίευσεν, δοσο κι' ἀν τὰ «προοδευτικὰ» στοιχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς μπουρζουαζίας σιχαίνονταν τὸν Καζάζη καὶ τὸ Μιστριώτη γιὰ τὶς ἀντιδραστικὲς γλωσσικές τους ἰδέες, συμφωνοῦσαν στὸ βάθος μ' αὐτούς, γιὰ τὰ κοινωνικὰ ζητήματα. 'Ολα κι' δλα. Νὰ βγάλουμε τὸ νῦ καὶ τὸ σῆγμα ἀπὸ μερικὲς λέξεις, μὰ οἱ ἐργάτες νὰ μείνουν τὰ ὑπομονητικὰ βόδια στὸ ζυγὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ κεφαλαίου. 'Οχι — ἔλεγαν — ἀντιγραφὲς ἀπὸ τὴν Εὐρώπη! Προοδευτικοὶ καὶ ἀντιδραστικοὶ στὸ γλωσσικό, δλοι τους εἶχαν μιὰ ἰδέα γιὰ τὸ ἐργατικὸ ζήτημα ποὺ μόλις τότες ἄρχιτερος σὰν πρόβλημα κοινωνικὸ ν' ἀπασχολεῖ τὸν τύπο καὶ τοὺς διανοούμενους. Εἰν' ἀλήθεια πῶς ἡ «Ἀκρόπολις» τοῦ Γαβριηλίδη ἔκανε ἀπὸ κάποτες μερικὲς παραχωρήσεις στὸ Ἑλληνικὸ προλεταριάτο ποὺ μόλις ἄρχιτερος νὰ σχηματίζεται σὰν ξεχωριστὴ τάξη. 'Επίσης στὸ «Νουμᾶ», ἀκουγόντανε πιὸ θαρραλέες φωνὲς ὑπὲρ τῆς ἐργατιᾶς. 'Επικρατεῖ δημοσίευσε στὴν «Ἀκρόπολη» καὶ στὸ «Νουμᾶ» σύγχυση. Τὴν ἐργατικὴ τους ἀρθρογραφία καὶ ὑποστήριξη τὴ σκεπάζει τὸ φιλοσοφικὸ γεφέλωμα καὶ δὲ δρακουλισμός. 'Ο Σκληρὸς ἀνοίγει δπως εἴπαμε καινούργιο δρόμο.

"Ας ἔρθουμε τώρα στὸ βιβλιαράκι τοῦ Σκληροῦ. Ποιό ἦταν τὸ περιεχόμενό του; "Ας ἀριθμήσουμε ἔνα - ἔνα τὰ κεφάλαιά του: Πρόλογος.—'Η πάλη τῶν τάξεων ὡς ἀπαραίτητος παράγων τῆς κοινωνικῆς προόδου. —Τὰ τρία στάδια τῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως καὶ αἱ τρεῖς ἀνάλογοι κοινωνικαὶ τάξεις: (1. 'Η τάξις τῶν εὐγενῶν=ἀριστοκρατία, 2) 'Η τάξις τῶν ἀστῶν=μπουρζουαζία καὶ 3) ἡ τάξις τῶν ἐργατῶν=προλετάριοι). —Εὐρωπαϊκὰ παραδείγματα.—'Ελληνικὰ παραδείγματα.—Συμπέρασμα. Σελίδες ὅλες δλες 70.

Γιὰ πρώτη φορά στὴν 'Ελλάδα διατυπώθηκε καθαρὰ καὶ ἔαστερα ἡ βασικὴ ἰδέα τοῦ μαρξισμοῦ πώς ἡ παγκόσμιος ἴστορία δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ταξικοὺς ἀγῶνες. 'Ο Σκληρὸς ἔχοντας γιὰ θεωρητικὸ ὄδηγὸ τὸν Πλεχάνωφ δίνει μιὰ ἀνάλυση τοῦ Κομμουνιστικοῦ Μανιφέστου, χωρὶς ὅμως νὰ τὸ ἀναφέρει πουθενά. Δηλαδὴ στὸ κεφάλαιο: 'Η πάλη τῶν τάξεων ὡς ἀπαραίτητος παράγων, ἐκλαϊκεύει τὶς θεωρίες τοῦ Μάρξ ποὺ πρωτοδιατυπώθηκαν στὸ Κομμ. Μανιφέστο. Βέβαια ἐδῶ κ' ἔκει πέφτει σὲ παρερμηνεῖς καὶ παρανοήσεις. Φαίνεται, πώς, ὡς ἔνα σημεῖο, ἡ τοτινὴ πάλη μέσα στὴ Γερμανικὴ σοσιαλδημοκρατία, ρεβιζιονισμοῦ καὶ ἐπαναστατικοῦ μαρξισμοῦ, τὸν ἔχει ἐπηρεάσει. Πουθενὰ δὲ μᾶς λέει τὴ γνώμη του σὲ ποιά μερίδα ἀνήκει. Είναι ὅμως δλοφάνερο πώς στέκεται στὸ κέντρο κι' ἀφήνει τὸ ζήτημα νὰ τὸ λύσει ἡ ἴστορία γιὰ τὸ ποιός ἔχει δίκαιο. 'Ανθρωπος τοῦ γραφείου, μακρὺ ἀπ' τὴ δράση, ἔνος δλότελα ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ ἐργατικὴ ζωὴ καὶ ἰδιοσυγκρασία συντηρητικὴ καὶ μικροαστική, δὲν μπόρεσε νὰ σταθεῖ ἀκλόνητα ἐπάνω στὸ δρόδοξο μαρξιστικὸ ἔδαφος. 'Αγάπησε τὸν ἐργάτη, τὸ βιοπαλαιστή, τὸν καταπιεζόμενο, μὰ δὲν μπόρεσε νὰ νοιώσει δλο τὸν παλμὸ τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Στὰ γραφόμενά του κάνει μεταφυσική, παρ' δλο ποὺ εἶχε διαβάσει πολὺ τὸν Πλεχάνωφ. Εὔκολα γλυστροῦσε στὸν ἰδεαλισμό. Γι' αὐτὸ κι' οἱ ἀντιφάσεις του δὲν εἶναι λίγες. Στὴν πρώτη δμως αὐτὴ περίοδο, στὴν περίοδο ποὺ ἔγραψε «Τὸ Κοινωνικόν μας Ζήτημα» βρίσκεται ὅπωδήποτε κοντὰ στὸ μαρξισμό. 'Ολοκληρωτικὰ βέβαια δὲν τὸν κατέχει κι' οὔτε ἄλλωστε πιστεύει ἀπόλυτα σ' αὐτόν. 'Εχει ἀμφιβολίες. Κάνει λοξοδρομίες, σιωβιβασμούς, ὑποχωρήσεις. 'Ωστόσο δμως γιὰ τὴν περίοδο ἔκείνη, νὰ συνεννούμαστε, τὸ βιβλιαράκι του ἦταν φωτεινό. Σήμερα θὰ μπορούσαμε νὰ τοῦ βροῦμε ἔνα σωρὸ λάθια ἢ καλύτερα μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼ δὲν ἀντέχει στὴν κριτική. Μὰ δὲ θὰ τὸ κρίνουμε ἔξω ἀπὸ τὴν ἴστορικὴ ἐποχή του. 'Ο Σκληρός, δχι σὰν ἔνας ἀγωνιστής, μὰ σὰν ἔνας ντιλετάντης, προσπάθησε πάντα ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸ γραφεῖο του, νὰ μελετήσει τὰ ἐλληνικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του καὶ νὰ τὰ μελετήσει μὲ τὸ φῶς τοῦ δικοῦ του «μαρξισμοῦ». Καὶ ἡ προσπάθειά του αὐτὴ στὴν πρώτη τῆς περίοδο εἶναι ὅξια κάθε προσοχῆς γιατὶ ὅσο κι' ἀν τοῦ ἔλειπαν τὰ ντοκουμέντα καὶ μιὰ πλατύτερη ἴστορικὴ κατάρτιση, πολὺ σωστά, δὲν πῆρε μεμονωμένα τὴν ἐποχή του στὴν ἀνάλυσή της, μὰ ἔκείνησε ἀπὸ τὸ Εἰκοσιένα. Καὶ εἶναι ὁ πρώτος

ποὺ μάντεψε, δδηγημένος ἀπὸ τὴν μαρξιστικὴν φιλολογία ποὺ διάβασε, πὼς ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 21 ἥταν ἔργο τῆς ἀστικῆς μας τάξης. Ὁ Σκληρὸς ὕμως δὲ στάθηκε ὡς τὸ τέλος πιστὸς στὴν Ἰδεολογία του, θεωρητικὸς ἐργάτης τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἀποτραβηγμένος στὴν Αἴγυπτο καὶ ἀρρωστεῖς ἀπὸ χρόνιο νόσημα, δση φανατικὴ προσπάθεια ἔδειξε ὡς τὰ 1914 γιὰ νὰ μπάσει τὴν μαρξιστικὴν μέθοδο στὴ μελέτη τῆς νεοελληνικῆς ἴστορίας μας —ἔστω καὶ μὲ τὸ δικό του ἀκαδημαϊκὸ τρόπο— ἄλλη τόση ἀνακολουθία ἔδειξε στὰ χρόνια τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου. “Οπως κι’ ἄλλοι σοσιαλδημοκράτες κλονίστηκε στὴν πίστη του καὶ στὰ ἰδανικά του. Παραμερισμένος ἀπὸ τὴν ζωή, τὴν ὁρα ποὺ καὶ στὴν Ἑλλάδα ἀρχισε νὰ δργανώνεται τὸ ἐπαγγελματικὸ καὶ πολιτικὸ κίνημα τοῦ Ἑλληνικοῦ προλετεαριάτου, αὐτὸς λιποταχτεῖ ἀπὸ τὸν ἀγῶνα. Ὁ μικροαστισμός του στὴν περίοδο 1915—1919 κυριαρχεῖ μέσα του.

Ἡ ἐπαίσχυντη διαγωγὴ τῶν κορυφαίων ἡγετῶν τῆς Βασ Διεθνοῦς ἀντὶς νὰ τὸν φανατίσει στὶς πεποιθήσεις του, τὸν παρασέρνει στὸν κατήφορο. Ἡ στάση τοῦ Πλεχάνωφ μπροστὰ στὸ γιγάντιο τόλμημα τοῦ ρούσικου προλετεαριάτου τοῦ δείχνει τὸ δρόμο, τὸ δρόμο τῆς ἀποστασίας, ποὺ ἔπρεπε ν’ ἀκολουθήσει. Ἔτσι ἔξελίχτηκε νὰ γίνει βενιζελικὸς⁽⁵⁾ κράχτης καὶ ἀπολογητὴς τοῦ παγκόσμιου πολέμου⁽⁶⁾ κι’ ἀκόμα ὑβριστὴς τῆς Ρούσικης Ἐπανάστασης⁽⁷⁾.

Γι’ αὐτό, ἀν καὶ ὡς τὶς τελευταῖες του στιγμὲς (πέθανε στὰ 1919) ἔδειχνε ἐνδιαφέρο γιὰ τὸ κίνημα τῆς Ἑλληνικῆς ἐργατικῆς τάξης, δὲ μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ἔβλεπε καὶ ἔκρινε σωστὰ τὴν ἔξελιξη τοῦ ἐργατικοῦ μας κινήματος. Ἡ ἀδυναμία του ἥταν ὁ Ν. Γιαννιδός καὶ ἔβρισκε πὼς δὲν ἔπρεπε νὰ μᾶς ἐνθουσιάζει ἡ Ρούσικη Ἐπανάσταση. Ἡθελε μάλιστα τὸ Ἑλληνικὸ Σοσιαλεργατικὸ (Κομμουνιστικὸ) Κόμμα νὰ ἐνωθεῖ μὲ τὸ Κόμμα(!!) τοῦ Γιαννιοῦ. Πίστευε πὼς ὁ Γιαννιδός εἶχε κόμμα στὴν Ἑλλάδα. Σὲ δυό του γράμματα μάλιστα μοῦ γράφει: «Πρέπει νὰ συντελέσεις ὥστε ὁ Γιαννιδός καὶ οἱ δπαδοί του νὰ ἐνωθοῦν μὲ τὸ Σ.Ε.Κ. Ἄν τὰ καταφέρεις νὰ γίνεις ὁ συμφιλιωτικὸς κρίκος τῶν δύο δμάδων (σημ. ἐννοοῦσε Δημητρατέους καὶ Γιαννιδό) θὰ προσφέρεις πραγματικὴ ὑπηρεσία στὴν ἐργατικὴ τάξη τῆς Ἑλλάδος...» Σ’ ἄλλο του πάλι γράμμα, λίγους μῆνες πρὶν πεθάνει, ἀπ’ ἀφορμὴ τῆς ἀρθρογραφίας μου στὸ «Ριζοσπάστη» γιὰ τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα ἐνῶ μοῦ σφίγγει τὸ χέρι γιὰ τὰ ἀρθρα μου ἔκεινα, ἔχει σοβαρὲς ἐπιφυλάξεις γιὰ τὸ σύνθημα ποὺ ἔρριξα τότες: ‘Απαλλοτρίωσῃ τῶν τσιφλικίων χωρὶς ἀποζημίωση. Ἄντὸ τὸ σύνθημα, μοῦ ἔγραφε, εἶναι στὸ βάθος ἀναρχικό. Είσαι ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὰ καινὰ δαιμόνια τοῦ Λένιν καὶ Τρότσκυ. Κρῖμα, ἔσεις οἱ νέοι, νὰ βάλετε στὴ θέση τοῦ Μάρξ, τὸ Λένιν καὶ τὸν Τρότσκυ. Ὅσο εὐχαριστοῦμαι γιὰ τὴν νευρώδη ἀρθρογραφία σου ἄλλο τόσο λυποῦμαι γιὰ τὴν ἀναρχικὴ βάση ποὺ θέτεις στὴ λύση τοῦ Ἀγροτικοῦ ζητήματος στὴν Ἑλλάδα». Αὐτὰ μοῦ ἔγραφε. Τοῦ ἀπάντησα καὶ γιὰ τὶς ἀδυναμίες του στὸ Γιαννιδό καὶ

γιὰ τὴν ἀρθρογραφία μου σχετικά μὲ τὸ ἀγροτικὸ σ' ἓνα μου μεγάλο γράμμα. Δὲ μοῦ ξανάγραψε δικῶς γιατὶ ἡ ἀρρώστειά του τὸν εἶχε φέγγει γιὰ καλὰ στὸ κρεββάτι. Τὰ γράμματα ποὺ μοῦ ἔστειλε ἦταν σὰ νὰ ποῦμε τὸ κύκνειο δῖσμα του.

Τὸ Ἑλληνικὸ προλεταριάτο, δοσο κι' ἀν εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ τιμήσει καμμιὰ φορὰ τὸ συγγραφέα τοῦ «Κοινωνικοῦ μας Ζητήματος» ἄλλο τόσο εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ μὴ ξεχάσει τὸν κατοπινὸ συγγραφέα καὶ ἀπολογητὴ τοῦ βενιζελισμοῦ καὶ τοῦ σοσιαλπατριωτισμοῦ καὶ νὰ τὸν πετάξει στὴν κοπριὰ τῆς 'Ιστορίας μαζὶ μὲ τόσους ἄλλους.

(Περιοδικὸ «Νέα Ἐπιθεώρηση» 1933—1934)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΛΑΖΑΡΟΥ

(1) Ἐδῶ δίνουμε σύντομες γραμμές. Στὴν «'Ιστορία τοῦ Ἐργατικοῦ μας κινήματος» θὰ μιλήσουμε διεξοδικὰ γιὰ τὸ «Ἀρδην» (1886), γιὰ τὶς παλιὲς ἀπεργίες, γιὰ τὶς ἀναρχικοσοσιαλιστικὲς ζυμώσεις καὶ δργανώσεις τῆς Πελοποννήσου (Πατρῶν καὶ Πύργου) κτλ.

(2) Τὸ δνομα Σκληρὸς εἶναι ψευδώνυμο τοῦ γιατροῦ Κωνσταντινίδη ποὺ απούδασε στὴ Ρωσσία καὶ Γερμανία καὶ նστερα ἀπὸ τὸ 1910 ἐγκαταστάθηκε στὴν Αἴγυπτο. Ὁ Σκληρὸς εἶχε διαβάσει ἀπὸ τὴ μαρξιστικὴ φιλολογία κυρίως τὸν Πλεχάνωφ.

(3) Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειώσουμε καὶ τὸ βιβλίο τοῦ Βέλγου κοινωνιολόγου Αἰμ. Δὲ Λαβελέ: «'Ιστορία καὶ θεωρία τοῦ Σοσιαλισμοῦ» ποὺ μεταφράστηκε καὶ ἐκδόθηκε στὸ 1894 ἀπὸ τὴν «Ἀκρόπολη». Στὴ μπροσούρα αὐτὴ σελ. 84 γίνεται ἀρκετὸς λόγος γιὰ τὸ Μάρξ.

(4) Ὁ Σκληρὸς ἀπάντησε στὸν "Ιδα καὶ στὸ Ραμᾶ (Κοίτα «Νουμᾶ» φυλ. 291—293 (1908). Στὸ «Νουμᾶ» ἐπίσης δημοσίεψε καὶ μιὰ μελετούλα γιὰ τὸ διαλεχτικὸ ὄλισμὸ τοῦ Μάρξ. Φύλλο 280 (1908).

(5) Τὸ βιβλίο του: «Τὰ σύγχρονα προβλήματα τοῦ Ἐλληνισμοῦ» ποὺ τῷγραψε σὲ συμπλήρωμα τῆς πρώτης του μελέτης «Τὸ Κοινωνικὸ μας ζήτημα» ξεφεύγει δλότελα ἀπὸ τὸ μαρξισμό. "Ἄν καὶ ὁ Σ. Μάξιμος (κύττα «Σπάρτακος» No 1) ἐρωτοτροπεῖ μὲ τὸ συγγραφέα τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, ἡ ἀλήθεια εἶναι πώς δὲν ἔχει καμμιά, τὸ βιβλίο αὐτό, ἀξία οὔτε ιστορικὴ οὔτε κοινωνιολογική. Εἶναι ἓνα ἀνακάτωμα ιστορικῶν σχημάτων ἐπάνω στὴ νεοελληνικὴ ιστορία καὶ στὸ βάθος ἡ ἀπολογία τῶν κοινωνιολόγων καὶ τοῦ βενιζελισμοῦ.

(6) Δημοσίεψε μιὰ μελετούλα μὲ τὸν τίτλο: «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Πολέμου καὶ τῆς Εἰρήνης» (1917) ποὺ μέσα σ' αὐτὴ δικαιολογεῖ σὰ φιλόσοφος τὸν πόλεμο καὶ τὸν δέχεται σὰν ἀναγκαῖο κακό.

(7) Σὲ ἀρθρὸ του στὸ περιοδικὸ «Γράμματα» ('Αλεξάντρειας) φυλ. 4. Χρον. 1919.

ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΡΟΡΙΤΗΣ

(1878—1931)

Σήμερα πολὺ λίγοι τὸν θυμοῦνται. Ἡ νέα μάλιστα γενεὰ δὲν ξέρει ἀκόμα οὔτε τ' ὄνομά του. Τὰ βιβλία τού ἐξαντλημένα ἀπὸ καιρὸ δὲν ὑπάρχουν στὰ βιβλιοπωλεῖα γιὰ νὰ θυμίζουν τὸ πέρασμά του ἀπὸ τὰ νεοελληνικὰ γράμματα. Γι' αὐτὸ τὸ νομίσμα χρέος, νὰ τοῦ κάνουμε ἀπὸ τοῦτες τὶς στῆλες ἓνα μνημόσυνο, ἀφοῦ τὰ λογοτεχνικὰ σωματεῖα τὸν ξέχασαν.

Ἄπὸ νέος ἀκόμα, δταν ἡταν σχολάρχης —τὸ οἰκογενειακό του ὄνομα ἡταν Λεωνίδας Σουρέας, τὸ Παρορίτης ἡταν ψευδώνυμο— δχι μόνο ἀγκάλιασε τὸ δημοτικισμὸ κ' ἔγινε ἀπὸ τότες δ πιὸ φανατικὸς δπαδὸς καὶ θαυμαστὸς τοῦ Ψυχάρη, ἀλλὰ καὶ ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὶς κοινωνιστικὲς ἰδέες ποὺ μόλις τότε ἀρχισαν νὰ συζητιένται στὴν Ἑλλάδα. Προικισμένος μὲ ταλέντο λογοτεχνικό, τύπωσε τὸ 1906 τὰ πρῶτα του διηγήματα, ἡθογραφικὰ σκίτσα ἀπὸ τὴν ζωὴ τῆς φτωχολογιᾶς. Ἡ συλλογὴ αὐτὴ ποὺ εἶχε τὸν τίτλο: «Ἀπὸ τὴν ζωὴ τοῦ Δειλινοῦ», διαβάστηκε πολὺ καὶ ἔκανε ἐντύπωση. Ἐνα χρόνο πιὸ ὥστερα (1907) τύπωσε μιὰν ἄλλη συλλογὴ μὲ τὸν τίτλο: «Οἱ νεκροὶ τῆς ζωῆς». Στὰ ἡθογραφικὰ αὐτὰ σκίτσα ἔκαθαρίζει ἀκόμα πιὸ πολὺ τὶς ἰδεολογικές του κατευθύνσεις. Παίρνει πονετικὴ στάση γιὰ κείνους ποὺ ἐνῷ, δουλεύουν ώστόσο πεινοῦν. Διαβάστηκε καὶ ἡ συλλογὴ αὐτὴ καὶ συζητήθηκε κι' ὅλα. Χαρακτηρίστηκαν μάλιστα οἱ ἰδέες τοῦ Παρορίτη πολὺ τολμηρὲς καὶ ἐπικίνδυνες. Καὶ μιὰ ποὺ ἡταν σχολάρχης σ' ἓνα χωριὸ τῆς Πελοποννήσου, τὸ Ἐκπαιδευτικὸ Συμβούλιο τὸν κάλεσε σὲ ἀπολογία. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς συμβούλους ἤθελαν νὰ τὸν παύσουν, ἀλλὰ ἐπεμβῆκαν οἱ καθηγητὲς Ν. Πολίτης καὶ Στ. Λάμπρος καὶ τὸν ἔσωσαν. Τιμωρήθηκε δμως μὲ ἓνα μῆνα παύση. Ἡ ἀπόφαση τοῦ Ε. Σ. τόνιζε μαζὶ μὲ ἄλλα καὶ δικαιολογοῦσε τὴν τιμωρία τοῦ Παρορίτη:

«... Ἐξέδωκε τόμον διηγημάτων, ἐν οἷς παρουσιάζει πρόσωπα ἐκ τῆς κατωτέρας κοινωνικῆς ιεραρχίας προερχόμενα, ως ἀδικούμενα... Ἐὰν εἰς τὴν εὔπλαστον ἐλληνικὴν κοινωνίαν παρουσιάσωμεν τοιούτου εἴδους ἥρωας εἶναι λίαν ἐπικίνδυνον, διότι δημιουργῶμεν αὐταπάτας καὶ θίγομεν τὰς πατροπαραδότους ἐλληνικὰς συνθήκας... Ἡ ἐλληνικὴ κοινωνία ἐνδέχεται νὰ παρασυρθῇ εἰς ἀγῶνας οἵτινες θὰ καταλήξωσιν εἰς συμφοράς. Τὰ ἐκ τῆς Εὐρώπης διδάγματα πρέπει νὰ μᾶς ἐμβάλωσιν εἰς σκέψεις. Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ λειτουργοὶ δφείλωσιν νὰ διδάσκωσιν πάντοτε τὰς χριστιανικὰς ἡθικὰς ἀρχὰς καὶ νὰ πρωτοστατήσωσιν εἰς τὴν καταπολέμησιν τῶν νέων κοινωνικῶν ἴδεῶν, αἱ δποῖαι συνταράσσουσιν τὰς κοινωνίας τῆς Δύσεως καὶ πρὸ δλίγου ἔβιθισαν εἰς τὸ χάος τὴν μεγάλην Αὐτοκρατορείαν τῆς Ρωσίας...».

‘Ο Παρορίτης δύναται νέον «έβαλε μυαλό» και ούτε άλλαξε τὸ δρόμο του. Διάβαζε πολύ. Οι Γάλλοι λογοτέχνες Μπαλζάκ, ’Ανατόλ Φράνς, Ρομαίν Ρολλάν και οι Ρώσοι Γκόρκυ, Τολστόϊ, Ντοστογιέφσκι, Τσέχωφ ήταν οι πιθάρια πημένοι του.

Στὸ ἀναμεταξὺ γνωρίστηκε μὲ τὸν ποιητὴ Κώστα Χατζόπουλο ποὺ ἔμενε τότες στὸ Μόναχο τῆς Γερμανίας. Ἀνοιξε ἄλληλογραφία μαζὶ του γιὰ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα καθὼς καὶ γιὰ ζητήματα αἰσθητικῆς. Ὁ Κ. Χατζόπουλος μὲ τὰ γράμματά του διδήγησε τὸν Παρορίτη νὰ βρεῖ τὸ δρόμο του. Τὸ 1909 ἔγινε μέλος τῆς «Σοσιαλιστικῆς Δημοτικιστικῆς Ἐνωσης». Ἀπὸ τὴν ποχὴ αὐτὴ δ Παρορίτης ἀρχισε νὰ διαβάζει καὶ σοσιαλιστικὴ φιλολογία καὶ φιλοδοξεῖ γὰρ γίνει ὁ εἰσηγητὴς τοῦ κοινωνικοῦ ρομάντζου στὴν Ἑλλάδα. “Ενα χρόνο ἀργότερα τύπωσε τὸ διήγημά του: «Στὸ ‘Αλμπουρό» στὸ δποϊο περιγράφει τὴ ζωὴ τῶν σφουγγαράδων καὶ τὴν ἐκμετάλλευσή τους. Ἐκανε σχολάρχης στὴν “Τρια δεκατρία χρόνια καὶ γνώρισε ἀπὸ κοντὰ τοὺς σφουγγαράδες καὶ ἀκουσε ἀπὸ τὸ στόμα τους τὰ βάσανά τους. Πήγαινε στὰ καφενεδάκια καὶ ἔκανε κουβέντα μαζὶ τους. Μὰ καὶ μὲ τὰ ἀφεντικά τους συζήτησε πολλὲς φορὲς καὶ ἔτσι κατατοπίστηκε καλά. Γι’ αὐτό, τὸ μικρὸ αὐτὸ ρομάντζο τοῦ Παρορίτη ἔξծν ἀπὸ τ’ ἄλλα περιγράφει καλὰ τὴν ψυχολογία ὅχι μόνο τῶν σφουγγαράδων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐργοδοτῶν. Τὸ ἔργο του αὐτὸ στερέωσε τὴ φήμη του καὶ ἀπὸ τότε ἔγινε ἔνας ἀπὸ τοὺς ταχτικοὺς συνεργάτες τοῦ «Νομᾶ». Τὸ 1916 ἔνα νέο ρομάντζο του «Τὸ μεγάλο παιδί» διαβάστηκε πολὺ καὶ ξαναβγῆκε σὲ δεύτερη ἔκδοση τὸ 1924. Μὲ τὸ ἔργο του αὐτὸ ἔπειρασε τὰ στενὰ πλαίσια τῆς ἡθογραφίας. Βλέπει μακρύτερα. Ἡ σύνθεσή του εἶναι πιὸ σφιχτοδεμένη καὶ θίγει προβλήματα γενικώτερα. Ἡ κριτικὴ ήταν ἐπαινετική. Ὁ ἥρωας τοῦ ρομάντζου αὐτοῦ εἶναι ἔνας δάσκαλος —οὐτοπιστὴς σοσιαλιστὴς— ποὺ βλέπει τὰ Ἰδανικά του νὰ γκρεμίζονται. Ὄπάρχουν σελίδες καλογραμμένες, εἰκόνες παρμένες ἀπὸ τὴ ζωὴ γενικὰ τὴ γεμάτη ἀπὸ ἀντιφάσεις καὶ ἀντινομίες.

‘Απεδῶ καὶ μπρὸς δ Παρορίτης διαβάζει τὴ φιλολογία τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ προσπαθεῖ νὰ μπεῖ στὸ νόημα τοῦ μαρξισμοῦ. Ἡ ’Οκτωβριανὴ Ἐπανάσταση τὸν ἐνθουσιάζει καὶ ἀπὸ τότες παρακολουθεῖ ἀπὸ πολὺ κοντὰ τοὺς πολιτικοὺς καὶ δργανωτικοὺς ἀγῶνες τῆς ἑλληνικῆς ἐργατικῆς τάξης.

Τὸ 1921 τύπωσε μιὰ νέα συλλογὴ διηγημάτων μὲ τὸν τίτλο «Ο Πατέρας καὶ ἄλλα διηγήματα» καὶ τὸ 1924 ἔνα νέο ρομάντζο, τὸν «Κόκκινο Τράγο». Στὸ ρομάντζο αὐτὸ ἀναμετράει τὶς δυνάμεις του καὶ φιλοδοξεῖ μὲ βάση τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα νὰ δώσει εἰκόνες καὶ περιγραφὲς ἀπὸ τοὺς ταξικοὺς ἀγῶνες.

Παράλληλα τὸν ἀπασχολεῖ καὶ τὸ πρόβλημα «τί εἶναι καὶ τί δὲν εἶναι προλεταριακὴ τέχνη». Διαβάζει τὴν ἔνδρογλωσση φιλολογία τὴ σχετικὴ μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ καὶ στὶς νέες του λογοτεχνικὲς συνθέσεις προσπαθεῖ νὰ ἀξιοποιήσει ἔκεινο ποὺ διάβασε.

Ε.Γ. ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

"Αν καὶ ἡ πρόθεσή του ήταν ἄγνη, ώστόσο διάστηκε. Δὲν μπόρεσε νὰ μπεῖ στὸ βαθύτερο νόημα τοῦ μαρξισμοῦ καὶ νὰ καταλάβει τί εἶναι διαλεχτικὴ καὶ ποιά εἶναι τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς μεθοδολογίας τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ. Γι' αὐτὸ τὸ φομάντζο του «Κόκκινος Τράγος» ἔχει πολλές ἀτέλειες. Εἶναι σχηματικὸ καὶ δὲν ἀντέχει στὴν κριτική. Μὰ καὶ ἀργότερα μὲ τὸ ἄλλο του φομάντζο «Οἱ δυὸ δρόμοι» δὲν μπόρεσε νὰ ξεπεράσει τὶς ἴδεολογικὲς ἀδυναμίες του.

Δὲ λέω διὰ ζοῦσε —πέθανε πενηντάρης τὸ Δ)βρη τοῦ 1931— θὰ μορφώνονταν καλύτερα καὶ θὰ ὑπερνικοῦσε τὶς μικροαστικές του ἀδυναμίες. Καὶ εἶχε πολλές τέτοιες ἀδυναμίες διὰ μακαρίτης. Ἡ κυριώτερη ήταν ἡ ἀδιαλλαξία στὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Γι' αὐτὸ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση τὴν ἔκρινε μὲ Ψυχαρικὰ κριτήρια καὶ δῶς ἔνα σημεῖο τὴν πολέμησε. Πρῶτ' ἀπ' δλα καὶ πάνω ἀπ' δλα ἔβαλε δογματικὰ τὸ γλωσσικὸ κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη. Πίστευε στὸ ἀλάθητό του. Ἐβλεπε τὸ δημοτικισμὸ σὰν ἔνα προοδευτικὸ κίνημα, ἀλλὰ τὴν παραπέρα ἔξελιξη καὶ γενικὰ τὸν πλουτισμὸ τῆς λαϊκῆς μας γλώσσας τὸν ἔβλεπε μέσα στὰ στενὰ καλούπια τοῦ Ψυχαρισμοῦ. Δὲν ἀναγνώριζε τὶς ἐπιδράσεις τοῦ Σχολείου, τοῦ Τύπου καὶ ἀκόμα δὲν παραδέχονταν πῶς ἡ δημοτικὴ μας γλῶσσα θὰ πλουτισθεῖ καὶ θὰ ἔξελιχθεῖ μέσα στὰ μεγάλα ἀστικὰ (βιομηχανικὰ) κέντρα. Μὲ δυὸ λόγια διὰ φομάντζος δημοτικισμός του ήταν στατικός, ἀντιδιαλεχτικός.

"Οταν δύμως διὰ Ψυχάρης κήρυξε φανερὰ τὶς ἀντικοινωνικὲς καὶ ἀντιδημοκρατικὲς ἴδεες του, διὰ Παρορίτης κατάλαβε πῶς εἶχε πέσει ἔξω στὸν γλωσσικὸ ἴδεολογικὸ προσανατολισμὸ του καὶ πλησίασε πιὸ πολὺ τὸ ἐργατικὸ κίνημα καὶ τοὺς ἐκπροσώπους του. Ἡταν δύμως ἀργὰ γιατὶ βαρειὰ ἀρρώστευε τὸν ἔρριξε στὸ κρεβάτι.

Εἰν' ἀλήθεια πῶς οἱ αὐστηρὲς κριτικὲς ποὺ γράφτηκαν σὲ ἀριστερὰ περιοδικὰ γιὰ τὰ δυὸ τελευταῖα φομάντζα του τὸν πίκραναν, ώστόσο δὲν ἔπαιψε νὰ πιστεύει στὴν τελικὴ νίκη τοῦ προιλεταριάτου. Ως τὴν τελευταία του πνοὴ δὲν ἔχασε τὴν πίστη του στὸ δίκαιο ἀγώνα τῶν καταπιεζομένων. Ακόμα καὶ στὴν ἐπιθανάτια κλίνη του, στὸ παραμιλητό του, θυμήθηκε τοὺς ἀπόκληρους τῆς κοινωνίας.

"Οπως εἴπαμε πιὸ πάνω, ἡ σημερινὴ γενεὰ ἀγνοεῖ τὸ ἔργο του καὶ τὴν συμβολή του στὸν τομέα τῆς προοδευτικῆς λογοτεχνίας μας. "Οταν δύμως θάρθει τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, διὰ Κώστας Παρορίτης θὰ πάρει τὴν θέση ποὺ τοῦ ἀξίζει. Θὰ ἀξιολογηθεῖ τὸ ἔργο του, αὐστηρὰ ἀλλὰ καὶ δίκαια καὶ θὰ τοποθετηθεῖ ἀνάμεσα στὴν πρωτοπόρα διανόηση. "Εδωσε δὲ τι μποροῦσε. Θὰ κριθεῖ δχι μὲ τὰ σημερινὰ ἥ αὐριανὰ κριτήρια ἀλλὰ μὲ τὰ κριτήρια τῆς ἐποχῆς του.

(Ἐφημερίδα «Αὔγη» 'Ιούλιος 1954)

E.Y.D. K.T.P.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Oι μικρές βιογραφίες τοῦ βιβλίου τούτου είναι άπλες ἀναδημοσιεύσεις ἀπὸ δημοσιεύσεις ποὺ εἶχε κάρει ὁ ἴδιος ὁ Κορδάτος. Μόνο οἱ τίτλοι τῶν βιογραφιῶν ἔχουν προστεθεῖ στὴν ἔκδοση τούτη. Είναι περιττὸν νὰ σημειώσουμε, πὼς ἡ ἔκδοση δὲν ἔχει ἄλλο σκοπὸν παρὰ τὴ συγκέντρωση σὲ βιβλία τῆς σκόρπιας σὲ περιοδικὰ ἢ ἐφημερίδες ἐργασίας τοῦ Γιάνη Κορδάτου.

Ἐπίσης ὑπογραμμίζουμε, πὼς ἡ ἔκλογὴ τῶν δημοσιευμάτων καὶ ἡ ἔκδοση τοῦ βιβλίου τούτου δὲν πρέπει νὰ νομιστεῖ, πὼς ὀφείλεται σὲ σύμπτωση ἀπόψεων τοῦ ἔκδότη μὲ τὸ συγγραφέα. Τὸ «Ἰνστιτοῦτο Γ. Κορδάτος» ἐνδιαφέρεται μόνο νὰ κάνει προσιτὸ τὸ ἔργο τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ συγγραφέα στὸ μελετητή, τὸν κριτικὸ καὶ τὸ ἀναγνωστικὸ κοινό, ἐπειδὴ πιστεύει πὼς αὐτό, σὰν σύνολο καὶ σὰν συγγραφικὴ προσπάθεια, είναι ἀξιόλογο καὶ χρήσιμο στὴν καλλιέργεια τῆς ἱστορικο-ἐπιστημονικῆς σκέψης στὴν Ἑλλάδα.

Τὸ βιβλίο ἐκδίδεται μὲ τὴ συμπλήρωση πέντε χρόνων ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Γιάνη Κορδάτου.

**«ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
Γ. Κ. ΚΟΡΔΑΤΟΣ»**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΟΦΙΑΝΟΠΟΥΛΟΣ (1786-1856)	σελ. 3
ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ (1835-1890)	» 12
ΠΛΑΤΩΝ ΔΡΑΚΟΥΛΗΣ (1858-1934)	» 17
ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΑΛΛΕΡΓΗΣ (1865-1926)	» 22
ΠΑΥΛΟΣ ΑΡΓΥΡΙΑΔΗΣ (1849-1901)	» 30
ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΛΙΓΔΟΠΟΥΛΟΣ (1894-1920)	» 34
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΚΛΗΡΟΣ - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ (1878-1920)	» 37
ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΡΟΡΙΤΗΣ (1878-1931)	» 43
ΣΗΜΕΙΩΣΗ	» 46

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΑΣ